

„A lelkiismeret a személy legszemélyesebb pontja, pillanata, örökkévalósága.”

Sz. L.

Szabó Lajost megérteni akarni: lelkiismeretünk felszólítómódja. „A lelkiismeret: a szív zsenialitása.” Ha tehát értelem és érzelem spontán akarássá szövődve fordul a számára eddig ismeretlen szabólajosi gondolatvilág felé, akkor személyünk egyszersmind önnön létének „legszemélyesebb pontja” felé veszi útját.

„Ki kérdezett?” – szólítja meg könyve mottójában Karinthy szavaival olvasóját Szabó Lajos. A hazai 20. századi avantgárd gondolkodás fellobbantója mindenkor válaszra készen várta az új meg új kérdezőket, hogy azután ő is feltegye nekik a maga kérdéseit: „Mit akarsz? Mire vállalkozol? Mire vagy képes?” És: „Miről vagy hajlandó lemondani azért, hogy megismerd az igazságot, amennyire szabadságodban áll?” Mindezek a kérdések előfeltételei voltak a Szabó Lajossal folytatott párbeszédnek.

Szabó Lajos fent idézett, valamint Ady- és Zalai-mottókkal fémjelzett alapműve egy vékony füzet: *A hit logikája* (1937). Ebben a *teocentrikus logikában* hűvösen izzó, sűrített képet kapunk a később is csak szórványosan publikáló szerző sokdimenziós – nagyrészt kéziratban maradt – teoretikus munkásságáról. De már egy évvel korábban, váratlan és egyben páratlan felelősségtudattal tör ki a hazai szellemi élet hagyományos folyamából a *Vádirat a szellem ellen* (1936) című, Tábor Bélával közösen írott könyve. Élesen körvonalazott, dialektikus szemléletvilága a kor alapproblémáit villantja fel, és egyes fejezeteiben az elemző és a konfrontálódó, illetve az igenlő és a kritikai fejtegetéseken túl, egy valamennyi áramlatnál mélyebb és egyetemesebb szemléletmód, a dialogikus gondolkodók, s közülük itt elsősorban a nálunk akkor még alapjában ismeretlen Ferdinand Ebner alapkonceptióját idézi.

Ez a könyv nemcsak eszmeileg, hanem már keletkezésében is az ebneri Én-Te-Szó összefüggő hármasegységét példázza. A két fiatal író párbeszédéből kiforrott mű egy életre szóló találkozás messzireható kifejeződése. Jól követhető, mint lesz az öt évvel fiatalabb Tábor Béla a korabeli akadémikus filozófia formarobbantó ikerszemlelémeként nyomban barátságuk kezdetén közvetlen munkatársa Szabó Lajosnak. „Az intenzitásra vonatkozó kérdést eldönti az a tény, hogy a könyvet ketten írták, s mégis teljesen egységes. Az együttgondolásnak és összegondoltságnak olyan esete ez – írja Hamvas Béla –, amelyet csak erős szellemiség visel el. A kétszerzőség a könyvnek javára is válik, úgy, ahogy a látásnak a két szem: a tárgy plasztikusabb, a két szem tengelye közös, a szellem gerince azonos. Együttlátunk és egybelátunk, egyik a másiknak nem kiegészítést és formát ad, hanem dimenziót. Amit így az előadás elveszít: a líra és a személyes zene; amit nyer, az a szoborszerűség.”¹

Többszöri olvasás után ma inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy a dialógusból keletkezett dimenzió éppen a két író, az Én és Te közötti szóból tágasan áramló gondolatritmusok közege. Ilyenformán plaszticitása nagyonis dinamikus. Igaz, évtizedek rutinja kell ahhoz, hogy érzékeljük a dialóguson végighullámzó személyes zenét.

*

Szabó Lajos életrajzából itt ki kell nagyítanunk néhány lényeges mozzanatot. Az 1902-ben született, polgári családból származó, ám ettől annyira elütő, nonkonformista Szabó Lajos a huszas évek elején, még egész fiatalon részt vesz az illegális kommunista mozgalomban, de hamarosan kilép a pártból. A huszas-harmincas évek fordulóján többször jár Németországban: Berlinben Karl Korsch tanítványa, Frankfurtban az Institut für Sozialforschungban kutat. Még 1928 táján belép Kassák Lajos Munka-körébe. Ám akárcsak Vajda Lajos és még néhány renitens egyéniség, már

---

¹ Hamvas Bélának a könyvről szóló esszéjéből, amelyet 1936-ban a *Válasz* felkérésére írt, de csak az *Életünk* c. folyóirat emlékszámban jelent meg először (1989/9-10, 857-861.)

1930-ban kizáratik a körből. Justus Pállal az élükön mintegy félszázan vonulnak ki vele szolidarizálva a teremből.

Így alakul meg a magyar oppozíció, amely már olyan radikális szembefordulás a bolsevizmussal, amit még az aktivisták sem voltak képesek elfogadni. Itt, a bolsevizmussal és a kapitalizmussal egyaránt szembenálló szocialista mozgalomban találkozik Szabó Lajos Tábor Bélával.

Szabó Lajos és Tábor Béla 1930-ban kezdődő életre szóló barátságának és szellemi együttműködésének első, akkori pozíciójukat jól megvilágító produktuma a *Vádirat a szellem ellen*. Munkaközösségükhöz a következő években harmadikként csatlakozik a háborúban fiatalon odaveszett Békefi Zoltán. Sok mű együttes olvasása és megvitatása során dolgozták fel a nagy szellemi áramlatok és a kortárs gondolkodók alkotásait. A marxizmus és a freudizmus felől Nietzsche át a görögökig mentek vissza. A preszokratikusok, Platón, Plótinosz, a misztikusok és az orientális filozófiai rendszerek éppúgy foglalkoztatták őket, mint Goethe és a német szellemtudományok.

Szabó Lajos gondolatvilágában Nietzsche mindenkor az új teoretikus lehetőségek s a művészi paradoxonok felvetőjeként főszereplő maradt. „Nietzsche példája jól mutatja, hogy a metafizika és az intellektuális becsület minimuma követeli annak a megadását, hogy problémáink a világ transzcendens hierarchiájában, a mundus intelligibilisben, illetve a dimenziórendszerben (a theosz és a pontszerű érzékelés szélső dimenziói között) hol helyezkednek el.” Szabó Lajos szerint „Dosztojevszkij és Sören Kierkegaard mellett Nietzsche teológiai bölcsellete teszi plasztikussá az uralkodó hétköznapi, szaktudományok és szakfilozófiák elégtelenségét a 19. század e föld alatt érlelődő problémavilágának befogadására.”

1933-ban Szabó Lajos Tábor Bélával együtt a freudizmus tanulmányozása céljából Bécsbe utazik. Míg Tábor Béla néhány hónap után hazajön, Szabó Lajos továbbmegy Párizsba. Ott találkozik megint Vajda Lajossal, akiben felismeri a kor művészetét és a rokon gondolkodású újítót. Jó barátok lesznek, habár később nincs módjuk sűrűbben találkozni. Csak 1941-ben, a Szent János kórházban hozza őket még egyszer hosszabb időre össze közös betegségük, a gümőkór.

Jómagam éppen Vajdáék révén ismertem meg Szabó Lajost. Amikor utoljára láttam Vajdát, azon a nyáron volt ott a kórházban ő is. Hazamenet, a kertből visszanézve szívszorító kontrasztot alkotott a pavilon kapujában rezignáltan álldogáló nagybeteg Vajda és a hosszú karját magasba lendítő, lelkesen integető Szabó Lajos. Egy szeptemberi napon pesti lakásunk ajtajában cédulát találtam Bálint Endrétől. Két szó: „Vajda meghalt.” 1941. (Első verseskötetem és doktorátusom éve, s további szellemi útkeresésem ideje.) Később ismét egy cédula várt az ajtóban: „Szabó Lajos filozófiai szemináriumot indít.” Visszagondolva erre a tételre, majd ezekre a szemináriumi előadásokra, megcsapott az iskolák fölötti gondolkodás szabad szelleme. 1943 nyarán Szabó Lajos feleségével, Pallos Magdával kijött Szentendrére. Vajda nővérénél laktak a Bükkös parton. Sok hosszú beszélgetésünk folyamán az elementáris szellemi tágasság, ez a sajátosan rétegzett spirituális szemlélet valamiféle spontán rezonanciára talált bennem. Szabó Lajos fénysebes gondolkodásmódja mindenáron igyekezett legyőzni időt és teret. Ha pár napra be kellett mennie Pestre, akkor két beszélgetés között is sietett levélben közölni távollétében felmerült gondolatait, így például egy Vajda Lajos művészetével foglalkozó beszélgetésünk kapcsán kiemeli a festő „sorsának önmaga által is hangsúlyozott tudatos szimbolikáját”, majd így folytatja: „A renaissance-hoz és az ezoterikus szocializmushoz való viszonyát is érinthetjük. Mindezeknél a kérdéseknél fontosabbnak tartom 1) megakadályozni a ‘forma-felbontók’ individualistái közé való beskatulyázását! és 2) a ‘ne csinálj magadnak faragott képet!’ bibliai parancsolatával való öntudatlan szellemi kapcsolatát! Ezt a két nagy negációt ... úgy tudnám összefoglalni és harci jelszóvá sűríteni, hogy: *a formák felszabadítása valósult meg festészetében, ami természetesen forma és tartalom szerves és dialektikus kapcsolata mellett csak a hagyományok és mondanivalók felszabadítója számára volt lehetséges!*” (1943. október 18-iki levél, a közelgő Vajda-émlékkiállítás kapcsán.)

Akár művészetről, akár irodalomról van szó, az értékelő magatartást Szabó Lajos

esztétikájában mindig a forma jelenvalósága határozza meg: „a forma a megvédett, megtisztított mondanivaló – írja másutt –, a forma sűrített tartalom.” Vagyis a megvalósult „forma a testet öltött szó analógiája.” Irodalmi elemzései leggyakrabban Adyra és Dosztojevszkijre vonatkoznak. Így, amikor Miskin herceg alakjával példázza szemléletét, élesen megvilágosodik, hogy Dosztojevszkij egyik főhőse valóban „a testet öltött szó analógiája”. Amiképpen Ady elsősorban azt jelenti Szabó Lajos számára, hogy „az Isten van valamiként: minden Gondolatnak alján”, ám ugyanakkor még sokkal súlyosabban nyilvánul meg, amikor a „szívünkbe ver bele mázsás harangnyelvekkel néha”. Az isteni és démoni létet fürkésző Dosztojevszkij és a „borzasztó Cethal” síkos hátán táncoló Ady, aki végülis „nagy bolond hitben” csak annyit szeretett volna szólni: „Isten” – mindketten olyan alkotó képzelettel formálják mondandóikat, amely messianisztikus hitből fakad.

„A hit: forma – írja Szabó Lajos. – A hit életünknek a lesgzigorúbb, mindig megújuló maximális mértékek perspektívájából való *látása és formálása*. A hit mint forma: életünknek alanytárgy korrelációban való megújulása: áldozat.” „Az áldozat az érzékenység feszültségében. Az áldozat: a számunkra legnagyobb öröm, a legnagyobb érték áldozása a legfensőbb érték oltárán...” Ezen a ponton voltaképpen közvetlenül Tábor Bélához kapcsolódik, aki a zsidóságot az áldozat népeként definiálja.

Az áttért családban felnőtt, keresztény vallású Szabó Lajos éppen a zsidótörvények idején, 1938-39 táján visszatér a zsidó hitre. A később Auschwitzot megjárt krisztianus magyar zsidó gondolkodó munkásságának egzisztenciális meghatározója továbbra is a Biblia marad: az Ó- és Újszövetség együtt jelentik számára a szellem egyetlen forrásvidékét.

Ámde Szabó Lajos biblikus opciójának *logocentrikus* hangsúlya van – mutat rá Tábor Béla: „mítosznak és logosznak abban a hullámjátékában, amely az egész bibliát – az Ó- és az Újszövetséget egyaránt – jellemzi, Szabó Lajos azt a mozzanatot tekintette döntőnek, hogy ebben a hullámjátékban a mítosz újra meg újra átalakul logosszá, nem pedig azt, hogy ez a logosz újra meg újra a mítosz kagylójába tér érlelődni.” (*Szabó Lajosról*. Életünk, 1989/9-10. 854-855.)

Vagyis csak a teljes egészében logosszal átvilágított zsidó-keresztény egységen orientálódva érthetjük meg ezt a végső transzparenciára törekvő gondolatvilágot, melyet mindvégig áthat az ősi gnózis és erősen befolyásol annak újkori tovább sugárzása Schmitt Jenő Henrik révén. A logosz krisztianus alapeszméjének 20. századi *dialogikus* kibontása: az ebneri Én-Te-Szó hármas összefüggése, s ez a hármasság természeténél fogva az egyetlen lehetséges szellemi szituációban, az első és a második személy közti párbeszédben valósul meg. A kérdésfeltevés szubjektív relációban is az abszolút válaszra irányul. Alapintenciója a centrum keresése. Minden igazi párbeszéd egyetlen eredővektora Isten. A legfőbb és egyben legdrámaibb közös alaphelyzetről, a *Vádirat a szellem ellen* 39. oldalán kapunk tömör definíciót: „Az abszolút személyes pozíció = Én és Te viszonya; az Én-Te viszony és a nyelv, a szó kölcsönös feltételezettsége – a nyelv, a szó emberi lét-meghatározó kozmikus jelentősége”. És nemcsak az ebneri koncepció döntően inspiráló olyan idézeteire bukkanhatott akkor nála az olvasó, mint: „a Te: a megszólíthatóság a másokban”, hanem már utalást talál Rosenzweig és Buber időben párhuzamos és szellemiségében rokon gondolatvilágára is.

Szabó Lajos – logikum, etikum és esztétikum hármasegységén alapuló – *prizmatikus* szemléletének megfelelően az Én-Te-Szó viszony jelentőségét az alkotásban is kimutatja. 1941 és 1943 között írt *Biblia és romantika* című, programot vázoló esszéjében a kutatás primer életmozdulatát a Bibliáig követi vissza. Ezt írja: „A kutatás az élő indítás, a kezdet és az elv,” „Költészet, zene, tánc és a művészetek a kutatás élő dokumentumai. Olyan művek, melyekben a kutatás önmagára talál, befejeződik, szerves egészévé zárul. Olyan kutatás, ahol a kutatás nem marad meg útja céljánál, hanem visszakeresi az utat önnön alkotásán keresztül társaihoz. Igazi céljához itt ér el, itt záródik le, itt és így válik folytathatóvá.”

Szubjektum és objektum viszonya tehát csak a személyes viszonyban és csak az igazság megismerésének reményével és céljával válik hatékonyvá. Itt a teocentrikus logikából kibontakozó prizmatika egyik sugara, az etikum kap különös hangsúlyt. Az etikum erőforrása minden bizonytal

az akarat. Hogy mit kell elsősorban akarnunk, azt Szabó Lajos már az 1941 és '43 között írt *Biblia és romantika* című, programot vázoló esszéjében kifejtette. Alapvető írás, amelyben a kutatás primer életmozdulatát a Bibliáig követi vissza: „A kutatás az élő indítás, a kezdet és az elv.” „Költészet, zene, tánc és a művészetek a kutatás élő dokumentumai. Olyan művek, melyekben a kutatás önmagára talál, befejeződik, szerves egésszé zárul.” Itt a logikum és az etikum rádiusza érintkezik az esztétikuméval. Vallás és etika összefüggésén „világfelfogások, végső értékelések és életformák válnak összemérhetővé”. Szabó Lajos *trinitárius világfelfogása* plasztikusan nyilvánul meg *prizmatikus* szemléletében, amely logikum, etikum és esztétikum hármasegységén alapszik.

A romantika legjelentősebb alkotóinál éppen azt kifogásolja Szabó Lajos, hogy noha az egyetemes szempontból legfontosabb alkotói utak feltárására törekedtek, nem vettek tudomást egymásról, nem folytatták egymás munkáját. „A bibliai eon küldöttei *igent mondanak egymásra és a közösen követett útra.*” És itt már a szellemi realitások egyetemes tudomásulvételéről, az együttes logocentrikus kutatómunkáról van szó.

„Érzékenységünk varázsütésére a semleges időből történelem lesz, és az idő tárgyából a történelem alanya – írja Tábor Béla. – Érzékenységünk azonban csak találkozáson gyűlhet fel; és az igazi jelentős találkozás maga is találkozásból születik. Találkozásból született találkozások szövik a közösségeket; ezeknek a találkozásoknak a szintje határozza meg a közösség szintjét, s vele együtt a közösség történelmének a szintjét is. A közösség és a közösség története egy és ugyanaz.”

Amikor Tábor Bélával 1945 nyarán Szabó Lajos révén találkoztunk, majd összeházasodtunk, a találkozásból származó találkozások a szabadság friss áramlatában csakugyan aktív közösséggé szövődtek. Haris közi lakásunkon jónéhány hasonló, szabad szellemi tágasságra kívánczó író, művész, építész, gondolkodó jött össze. Ezeken a csütörtöki összejöveteleken a beszélgetések, viták és előadások rendkívül intenzívek voltak. Rendszeresen részt vett bennük Hamvas Béla, eleinte Kállai Ernő, többször Fülep Lajos is. Egy ízben Molnár Antal, más alkalommal Mezei Árpád tartott előadást. Emellett rendszeresen járt ezekre az estékre számos olyan fiatal alkotó is, akik azután a legkülönbözőbb pályát futották be. Ismertek és ismeretlenek. Így a korán meghalt költő, Hoszpodár Zsuzsa, továbbá Vajda jó barátja, Biró Gábor; aktívan vett részt öccse, Biró Endre biokémikus, a *Finnegans Wake* fordítója és az ő felesége, Gedő Ilka festőművész, Surányi János matematikus, Demény János zeneesztéta, Antalffy Mária szobrász, Neukum Lea publicista és Huszár Magda műfordító, valamint természetesen Szabó Lajos szemináriumi előadásainak lejegyzői, Kotányi Attila és Kunszt György építészek és gondolkodók. (Még 1945-ben, ezektől a csütörtöki összejövetelektől függetlenül egy alkalommal Mezei Árpád Gegesi Kiss Pállal és Pán Imrével együtt jelent meg, Kállai Ernő és néhány művész társaságában. Eljött Szabó Lajos is. Ekkor alakult meg az Európai Iskola.)

Fülep Lajossal, akivel Szabó már a háború alatt levelezett, 1945-ben ismerkedtek meg személyesen. Fülepnek *A tragédia eredetét* bevezető Nietzsche-tanulmánya s a *Magyar Művészet* már egész korán Szabó Lajos fontos olvasmánya volt. Legjobban azonban a Fülep szemléletét legpregnánsabban kifejező *Művészet és világnézet* ragadta meg. Az alkotó létének, az őt átható szellemnek és a valóságot transzcendáló törekvésnek a szintézisében találkoztunk azzal az egységgel, amit a művészi stílus, a forma átlényegítő hatása jelent.

A csütörtöki viták közül az egyik legemlékezetesebb Szabó Lajosnak Fekete Bélával, a bátor humanistával és kitűnő absztrakt festőművésszel folytatott eszmecsereje. Érdeemes felidézni némely alapmozzanatát, mert jól rávilágít Szabó Lajos vitamódszerére.

A háború utáni években a Mefesz (egyetemi és főiskolai hallgatók szövetsége) is tartott izgalmas vitanapokat. Egy ilyen összejövetelen én is felszólaltam. Röviden jeleztem véleményemet a művészetre és irodalomra vonatkozó értékmérő lehetőségekkel kapcsolatban. Fekete Béla nyomban bejelentette ellenvéleményét az abszolút érték és mérték perspektívájával szemben. Ezen az anketon ott volt Szabó Lajos is. Fekete Béla az ellentétes álláspontok tisztázására vitát proponált. A több csütörtöki estén át folytatódó rendkívül produktív vita Szabó Lajos előadásával kezdődött,

amelyre legközelebb Fekete Béla reagált. A folyamatos párbeszéd jól követhető Tábor Béla egyidejű feljegyzéseiből, illetve hozzáfűzött – az alapidifferenciákat részleteiben megvilágító – gondolatmenetéből:

„Van valami, ami egyszerre bonyolítja és egyszerűsíti a kérdést. Amikor Fekete Béla Szabó Lajos felolvasására és érveire azt mondja, hogy nem érti – abban az értelemben, hogy annak, amit Szabó Lajos mond, nincs az ő számára *valóságértéke*, tehát jelentősége² –, nemcsak arról lehet szó, hogy ezek a mondatok és összefüggések nem érintik az ő érzékenységi pontjait, hanem ugyanakkor az ellenkezőjéről is. Arról, hogy ezek a gondolatok és összefüggések nagyon is érintik, és úgy érzi, hogy saját intenciójával szögesen szemben állnak. Azt gondolom, hogy valóban ezzel a bonyolultabb esettel van dolgunk. Az a nemértés, ami az érzékenységi pontok elkerülésének következménye, keveredik azzal a nemértéssel, ami az intenció ösztönös önvédelmének következménye. Fekete Béla magatartása Szabó Lajos felfogásával szemben *gyanakvó*. Ez a gyanú azért jelentős, amiért az egész vita is: mert nem F. B. egyéni gyanúja, hanem egy többé-kevésbé uralkodó világnézeti intenció minden variációjának közös gyanúja. A neopozitívizmus az egyik variációja. ... A történelmi materializmus a másik variációja. ... A gyanú módszere lényegileg az, hogy ha például a hitet vagy metafizikát kompromittálták bizonyos esetek, emberek, korok, rétegek, amelyek a hit vagy a metafizika hivatalosan elismert képviselői lettek a történelem meghatározott korszakaiban, ... akkor a szellemi gyanú a kompromittáltságot a hit vagy a metafizika egész szellemi valóságára kiterjeszti.

Annak azonban, hogy a gyanúval szembeszállhassunk, van a másik oldalon, a mi oldalunkon egy nagyon súlyos előfeltétele. ... Az általánosító gyanakvás radikális – szó szerint gyökerig nyúló – lelki aktus, és ezért csak radikálisan – szó szerint: a gyanú gyökeréig nyúló aktussal – lehet semlegesíteni. Annak a merész állításnak igazolására kell tehát vállalkoznunk, hogy *ezek* – az általunk még megjelölendő tiszta hit és tiszta metafizika – ellentétei a hit és a metafizika kompromittált formáinak.”

„... Ennek igazolása az egyik lényeges feladat, ami rám vár – mondja Szabó Lajos. – Ehhez a *vakmerő* kísérlethez kérem F. B. ellenfelem támogatását, ugyanolyan mértékig, amilyen mértékig látni fogja, hogy én magam támogatom ezt a kísérletet.” A vita menetét itt végigkövetni lehetetlen. A két fél közti szakadék megmaradt. A meggyőzés reménytelenségének okát és a vita negatív végkimenetelének indítékait megtaláljuk Szabó Lajos vitázó mondataiban: „Fekete Béla mindezekkel a kérdésekkel és felvázolt megoldási lehetőségekkel szemben meg nem értését és érdektelenségét jelentette be. ... Fekete Béla személyét pozitív, s ki nem bontott felfogását negatív értelemben nagyon fontosnak tartom. ... Röviden összefoglalva: a polgári ízlést messze elutasítja magától, a tudományos szocializmus alapkérdéseiben való állásfoglalása nem sürgős szívügye, tekintélyeket nem fogad el, egy józan nihilista szkepszis felé hajlik, de felfogásának világnézeti, tudományos, társadalmi, művészeti vonatkozásaiban való egységes logisztikus felvázolásától tartózkodik, s ezzel lényegében lehetlenné teszi a vitát, mert nem tudjuk érveinket kihez címezni, nem tudjuk, hogy érveinket mikor süllyeszti őt nem érdeklő terminológiai kérdésekké.”

A párhuzamosan folyó „szűkebb csütörtökök” talán még izgalmasabbak voltak. Ezeken Hamvas Béla, Szabó Lajos, Tábor Béla mellett Kemény Katalin és én vettünk részt. Három gondolkodó eszmecseréje: a közös pontok és az eltérések, megegyezés és konfrontálódás, vagyis vitás helyzetek és alapvető egyetértés szikrázó dialógusai. A kiindulópont a *Biblia és romantika* megvitatása volt. Az 1946. február 7-iki beszélgetés során Tábor Béla így jellemzi a beszélgetők pozícióját: „A kulcs-követelmény (Hamvas Béla) számára a vég sürgetése, az utolsó fázis sürgetése. Ez az ő eszkatológiai pozíciója, amivel szemben áll a *Biblia és romantika* eszkatológiai pozíciója, az... eszkatológiai immanencia. ... Legpontosabban talán így lehetne a két pozíciót leírni: Hamvas Béláé

² Hogy mennyire nincs, azt maga Fekete Béla a *boronda* szóval fejezi ki – vagyis valamiféle nemlétező, semmilyen jelentést nem hordozó kifejezéssel. Talán nem halandzsát ért alatta, inkább spekulatív fantazmagóriát. Ezt, úgy vélem, a létező borona és gerenda szavak kontaminációjából fabrikálva léptette elő „elvonat fogalommal”. A boronda szó tehát az ő nyelvén Szabó Lajos nagyon is konkrét spirituális mondanivalójának lényegét illeti: mindazt, aminek az ő számára semmilyen valóságértéke, jelentősége nincs.

poszt-eszkatologikus, a *Biblia és romantikáé* és a magamé is: pre-eszkatologikus. Mind a kettő úgy értendő, hogy az eszkaton vonalához tapad, de míg az első a vonalon túlról (a Négyes határszférájáról) nyúlik vissza a történelembe, a második a vonalon innen állva nyúlik át a Négyes szférájába.”

Egy akkori, egyidejű jegyzeteimből vett példa talán közelebből megjeleníti ennek a dialógusnak a karakterét.

Tábor Béla: „Be szeretnék vezetni egy új terminológiát: ‚egzisztencializálni‘. A feladat a *pszichológiát felcserélni egzisztenciológiára*.”

Hamvas Béla: „Esszencializálódásnak nevezném ezt a feladatot. Mind mélyebb szintre kell lehatolnunk. Mi a végleges magatartás? Az, amelyben elérjük az eszkatologikus szituációt.”

Szabó Lajos: „A minden pillanatban való rendszeralkotás az egyetlen alternatíva.”

Hamvas Béla: „A lét minden pillanatban egészében esedékes.”

Tábor Béla: „Hogy egészében: ez még tisztázandó. A sugárzó, aki mindig sugároz, de minden pillanatban rendszerré válik. Éppen ezért kritizálják Szabó Lajost azzal, hogy ‚rendszeretlen, aforisztikus‘. Holott Szabó Lajos ilyen értelemben rendszerező. És így próbálja az egésznek teljes kristályrendszerét felépíteni.”

Hamvas Béla számára „az egésznek alakja van. Az esztétikum van előtérben. Nem is volt köztünk soha más differencia.”

Szabó Lajos: „Az Egész a rész törvénye. Az Egész fölött nincs törvény. Minden törvény az Egészben van.”

És ezekben a beszélgetésekben felmerül a döntő kérdés, amelyet Tábor Béla így fogalmaz meg: „Mi a cél a kölcsönös kritikában? Egymás egzisztenciájának eltolása saját egzisztenciám irányába? Vagy a különbségek éles kibontása?” Szabó Lajos válasza: „Mind a kettő fennáll. Első szükség megkérdezni: hogyan látja Hamvas Béla az azonosságot és a különbséget?”

Hamvas Béla: „A nem egészen szerencsés terminológiát egzisztenciálisan kell megfogalmazni. A köztünk lévő egzisztenciális viszony: az egésznek a posztulátuma a *barátság*. Ez az *állandó forrás*. Nem a teljes kimerítés a cél, hanem a *forrás megtalálása*.”

Tábor Béla: „Igen. Ez az alap, de ennek hányadik hatványáról van szó?”

Hamvas Béla: „Lehetnek konfliktusok, de a cél, hogy az egzisztenciák az esszenciában egyek legyenek.” Hamvas Bélának ez a megfogalmazása szorosan kapcsolódik azokhoz az előadásokhoz, amelyeket ugyanebben az időben tartott a Védákról és az upanisádokról.

Ahhoz pedig, hogy megértsük, mit jelent ez a mondat: „az Egész a rész törvénye”, tudnunk kell, mit ért Szabó Lajos Egész alatt s hogyan jellemzi az Egésznek és részeinek megjelenési formáit, vagyis ismernünk kell jelelméletének alapjait. „Az *értelem* fényét *átvivő* hasonlat a szó gyöke: mutat és világít! Kozmocentrikusan belőle sugárzik jel, kép, szó, mondat, következtetés, elmélet, nyelv (képírás, fogalomírás, betűírás).” Így fogalmazza meg Szabó Lajos a szellem egyetemes jelentését és annak megnyilvánulási formáit. Logikum-etikum-esztétikum általa prizmatikusnak nevezett alapvető összefüggése tehát spirituális létünk fényének és fénytöréseinek örökösen megújuló szintézisét, szabadságra született személyiségünk felkutatását jelenti. Ilyen összefüggéseket kutatott Szabó Lajos egész életében. Legfőbb törekvése talán az volt, hogy bebizonyítsa: „Minden létező minden más létezővel közös nevezőre hozható.” „Minden létező jelentkezik, különbözik, hat.” „*A létezők részesednek az egy-ben!* egészben, azonosságban, mindenségben!”

Am „minden létező viszonylagos zárt egész” – vallja Szabó Lajos. És ezzel az egész lényét és eszmevilágát átható szabadsággal élve 1956 karácsonyán harmadik feleségével, Polgár Ágnessel és néhány fiatal tanítványával együtt elhagyja az országot. Ettől kezdve hazájától távol, emigrációban él.

Rövid ideig Bécsben tartózkodik, ahol kapcsolatba kerül a kor néhány olyan kiemelkedő alakjával, mint Hans Sedlmayr, Leo Gabriel vagy az általa már hazulról ismert Ligeti György. Szabad idejét olvasással tölti, sétáit pedig a felhők vagy a csillagok társaságában. A felhők fény-

árnyjátékukkal a költészet és a képek metamorfizáló folyamatait idézik, alakváltozásaik híven kísérik magányos elmélkedéseinek gyors asszociációit. A csillagok pedig a mindannyiunkban élő eckeharti lélekszakra fényére válaszolnak, akárcsak a reggeli nap sugárzása a kínok sötétségének mélyén izzó belső böhmei tüzre. Ez a mondat nem egyszerűen költői hasonlat, hanem a misztika erőforrásaitól áthatott Szabó Lajos egyetemes világképét kívánja felvillantani.

Ugyanakkor a csillagok rendszere más értelemben is foglalkoztatta. Hiszen kezdettől fogva érdeklődése homlokterében állnak a természettudományok a maguk szellemi realitásával. Az eddingtoni táguló világegyetemben nagyon is otthon érezte magát. Érdeklődése számos ilyen tárgyú írásra indította. Utolsó éveiben pedig egyre jobban foglalkoztatta a rohamosan fejlődő asztronómia minden új felfedezése. „Galaktikus rendszer alatt a világkép laza összefüggését értjük” – írja egyhelyütt. – „...a végtelen az a valóság, amelynek minden pontja centrum.”

Bécsből Brüsszelbe utazik, ahol a vele együtt emigrált Kotányi Attilának és Szabó Ljubomírnak várják. Szabó Lajos, aki már itthon, s éppen távozása előtt egy évvel, 1954-ben azzal lepott meg valamennyiünket, hogy rajzolni kezdett, odakint nagy lendülettel folytatja művészi tevékenységét, sőt ki is állít. Első nagy kiállítására a brüsszeli Palais des Beaux-Arts-ban az ekkor már másfél évtizede halott Vajda műveivel valamint az éppen kint tartózkodó Bálint Endre és Szabó két fiatal tanítványának, Kotányinak és Szabó Ljubomírnak a képeivel együtt kerül sor.

Később Szabó Lajos feleségével Düsseldorfban telepszik le. Paul Klee, aki harminc évvel korábban egy ideig a düsseldorfi Művészeti Akadémián tanított, növendékeinek előljáróban többek között ezt mondta: „Ha nagyon igyekszünk, bizonyos képeken felfedezhetjük, hogy ez vagy az az ősfomára utal. Még a legabsztraktabb művekben is érezhető az ősképszerűhöz fűződő szál. Mindenesetre a tapasztalás egy specifikus fajtájára van szükség. Néha azonban már első pillantásra átdereng az elvont formán az őskép.”

A püthagoreusi szemléletből kiinduló Szabó Lajos, aki már korai olvasmányait is pontokkal, felkiáltójelekkel, nyilakkal és más apró, de markáns margó-ábrákkal kísérte, később kibontakozó kalligráfiáin híven illusztrálja az ősi meghatározást, amely szerint a mozgásba lendülő pont alkotja a vonalat, a vonal a síkot. Az egyből lett sok, az egyből lett új, nagyobb: a kozmikus egész. Az új látás síkvilága új térszemléletével a messzi múltban gyökeredzik. Elég itt a kezdetekre, az őskori barlangrajzokra gondolni. Valójában éppen a század nagy újítói, mint Klee vagy Kandinszkij, akárcsak valamivel később a magyar Vajda Lajos ezen a formális síkon bontja ki egész kozmikus képvilágát.

Egy spirituális szenvedéllyel alkotó gondolkodó egész világképét kívánja jelezni minden egyes rajz. Gondolat és indulat sajátos ötvözetei ezek a Szabó Lajos-kalligráfiák. Egyetlen lendületből kipattanó ábrák, amelyek szó helyett írásban, mégpedig jelképirásban fejezik ki alkotójuk kozmologikus gondolatvilágát. Ennek lényege szerint: „Minden létező jel!”

Szabó Lajos egész életével lelkesítette át ezt a jelet. Sugárzó személyiségével, szavaival, írásaival, rajzaival. Mert „az alkotó ideje, mint a hegyek” („Die Zeiten des Schaffens sind wie Gebirg.”): Hölderlin *létében* felmagasodva látja az alkotó embert, aki olykor művet, ám annyiszor névtelen jelet hagy maga után. Szabó Lajos – művel jelölt és névtelen pillanataiban egyaránt – az *egyetlen misztérium* csöndjét hordta magában. Gondolatvilágának feldolgozásához alighanem több nemzedék munkája kell. Mert semmi mulandót nem hagyott maga után.